

Poláková, Katarína

Deliberácia ako zdroj politickej moci : vplyv verejnosti na politické rozhodnutia

Studia philosophica. 2016, vol. 63, iss. 2, pp. [49]-64

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135957>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KATARÍNA POLÁKOVÁ

DELIBERÁCIA AKO ZDROJ POLITICKEJ MOCI. VPLYV VEREJNOSTI NA POLITICKÉ ROZHODNUTIA

Súčasná demokracia čelia mnohým témam a problémom: otázka multikulturalizmu a nacionalizmu, životaschopnosť realizácie projektu jednotnej Európy, štruktúra občianskej spoločnosti, národné verejnosti alebo téma legitimity verejností prekračujúcich hranice národných štátov a pod. Západné demokracie nesú prívlastok liberálne. Pozitívne hodnoty liberálno-demokratického sveta – sloboda slova, voľný trh kapitálu, slobodný pohyb osôb a tovaru, právna rovnosť, možnosť jednotlivcov a skupín jednotlivcov domáhať sa ľudských práv – sa môžu prostredníctvom ekonomických, občianskych a politických faktorov meniť na nástroje, ktoré demokraciu nielen rozvíjajú, ale aj deštruujú. Občan sa dnes skláňa pod váhou štátnej a nadnárodnej byrokracie; pod váhou informácií a dezinformácií; kapitálu, ktorý na trhu zvyhodňuje bohatších a pod váhou lokálnych a svetových konfliktov, ktoré vytvárajú strach, obmedzujú súkromie a zužujú možnosť voľného pohybu. Dnes je viac než zrejmé, že za politickou reprezentáciou štátov stoja ekonomické záujmy. Trh – doména súkromnej sféry – umožňuje privatizovať verejnú sféru. Koncepty občianskej spoločnosti, verejnosti a verejnej sféry nadobúdajú v kontexte demokracie narastajúci význam. Cieľom predloženého príspevku je prezentovať prepojenie verejnosti na tvorbu politicky záväzných rozhodnutí prostredníctvom myšlienkového vývoja načrtnutého v prácach Jürgena Habermasa, ktoré sa explicitne venujú téme verejnosti a demokracie. Jeho formulácia normatívneho konceptu demokracie, v ktorom proces utvárania verejnej mienky má dosah na politiku, otvára mnohé výzvy, ale aj kritické poznámky.

Vznik a úpadok liberálnej občianskej verejnosti a jej normatívneho modelu

Habermas v práci *Štrukturálna premena verejnosti*¹ v roku 1962 sledoval dve línie: prostredníctvom sociologických štúdií mapoval vzostup a úpadok liberálnej verejnosti na prelome 18.–19. storočia a zároveň skúmal status idealizovaného normatívneho modelu verejnosti, ktorý je s inštitúciou verejnosti spojený. Jeho zámerom bolo stanovenie podmienok vzniku a existencie liberálnej verejnosti, skúmanie ich postupného rozpadu a následne posúdenie dôsledkov tohto rozpadu na udržateľnosť liberálneho modelu verejnosti. Počiatky verejnosti Habermas nachádza v literárnej verejnosti, ktorá sa rodila v súkromí rodiny. Vo sfére rodiny, na základe vzájomných vzťahov lásky, slobody a vzdelanosti, narastalo psychologické sebadomie a emancipácia jednotlivcov. Kritický charakter komunikácie meštianskych intelektuálov a aristokratov, zrodený v rodinnom kruhu, presunul verejný život z reprezentatívneho kniežacieho dvora do debatných salónov a kaviarní. Organizovaním diskusií súkromných osôb ponúkla kaviarenská spoločnosť rôzne vzdelanému a rôzne bohatému publiku spoločensko-kritický rozhľad. Diskusné kluby sa postupne menili na čítajúce publikum; literárna spoločnosť presunula svoje ťažisko z debatných kaviarní do čítania tlače. Tlačené noviny a časopisy rozširujú informačné zameranie o vzdelávací a kritický obsah. Literárna spoločnosť, ktorá prísne oddeľovala súkromnú sféru od verejných záujmov a moci štátu začala pôsobiť za hranicami súkromnej domácnosti. Prostredníctvom diskusných pravidiel a inštitúcií ustanovených publikom sa mení na občiansku verejnosť. Tá je tvorená sférou „súkromných osôb shromážděných v publikum. Tyto soukromé osoby se okamžitě domáhají vrchnostensky reglementované veřejnosti jako opozice vůči samotné veřejné moci, aby se s ní střetly o všeobecná pravidla styku ve sféře směny zboží a společenské práce, tedy ve sféře, která je v zásadě privatizovaná, má však veřejný charakter. Prostředek tohoto politického střetu je specifický a nemá v dějinách žádný precedens: je jím veřejné rozvažování“.² Občianska verejnosť je súčasťou súkromnej sféry, v ktorej sa zrodila vďaka narastajúcej reflexii vlastných záujmov. Je priestorom pre utváranie racionálnych a diskusne formovaných občianskych názorov; je prostredníkom medzi spoločnosťou a štátom.

Súbežne so zrodom občianskej verejnosti sa menil trh. Z horizontálnej výmeny drobného tovaru nadobúdal podobu asymetrických ekonomických

¹ Jürgen Habermas, *Štrukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, Praha: Filosofia 2000.

² *Tamtiež*, s. 87.

vzťahov dominancie a závislosti. Táto skutočnosť vyvolala intervenciu štátu do oblasti práce a zamestnanosti. Rodina stratila funkcie starostlivosti a vzdelania, a tento fakt poznačil aj literárnu verejnosť. Nedochoádza však len k premene rodiny a literárnej verejnosti. Trh vplýva aj na premenu občianskej verejnosti. „Konkurencie organizovaných súkromných zájmov preniká do verejnosti. Jestliže dĺží zájmy, ktoré byly jakožto privatizované zájmy neutralizovány na spoločného jmenovatele třídního zájmu, kdysi umožňovaly jistou racionalitu a také efektivnost veřejné diskuse, pak dnes na místo diskuse nastoupila demonstrace konkurenčních zájmov. Konsensus, který byl nalézán ve veřejném usuzování, ustupuje nevěřejně dosaženému nebo jednoduše prosazenému kompromisu.“³ Následky sú politické: zákony strácajú silu „pravdivosti“. Občianska verejnosť sa mení na masmediálne publikum, rozširuje sa, stráca diskusný charakter a slabne jej dosah na politický výkon moci. Prostredníctvom vzájomného prelínania súkromnej a verejnej sféry vzniká „repolitizovaná sfera sociálna, kterou nelze sociologicky ani právně podřadit kategoriím veřejného nebo soukromého“.⁴ S rozpadom občianskej verejnosti už nie je možné legitimizovať výkon štátnej moci inštitúciou verejnosti.

So zmenou trhu narastá rozvoj mediálneho priestoru, ktorý má výrazný vplyv na úpadok občianskej verejnosti. Tlač bola v prvej polovici 19. storočia výsledkom a pokračovateľom racionálnej diskusie súkromných občanov. Vzťah vydavateľa a redaktora nebol vzťahom zamestnaneckým, na zisku participoval aj redaktor. Postupne síce došlo k autonómii vydavateľa a redaktora, neznamenalo to však ešte uprednostnenie ekonomického výnosu pred publikovaním diskutovaných tém. Tlač ako inštitúcia diskutujúceho publika potvrdzuje výberom tém a formovaním určitého názoru svoju kritickú úlohu. Avšak, s nárastom masovosti a technickej vyspelosti, boli novinárske spoločnosti nútené viac investovať a podriaďiť obsahovú stránku ekonomickej efektívite. V druhej polovici 19. storočia narastajúci kapitál tlačových spolkov priťahuje obchodníkov, ktorých cieľom nie je verejné rozvažovanie s politickým dosahom, ale prezentovanie a rozšírenie ich ekonomických záujmov, t.j. „samotným tiskem lze manipulovat v míře jeho komercializace“.⁵ Redaktori strácajú svoju autonómnosť, sú obmedzovaní pravidlami a ekonomickými záujmami vlastníkov médií. Nástup nových médií – rozhlasu a televízie – neprinesol len vysoké investície, ale aj silnú publicistickú moc. Tento mocenský faktor vyvolal v niektorých krajinách ekonomický a kontrolný zásah do médií zo strany štátu. Pôvodné

3 *Tamtiež*, s. 279.

4 *Tamtiež*, s. 274–275.

5 *Tamtiež*, s. 286.

inštitúcie diskutujúceho publika boli chránené pred zásahmi verejnej moci tým, že boli v rukách súkromných osôb, ktorých cieľom bola racionálna diskusia a rozvažovanie. „Zatímco tisk byl dříve schopen pouze zprostředkovávat a zesilovat rozvažování soukromých osob shromážděných v publikum, dnes je rozvažování naopak masmédiu teprve vytvářeno. Cestou od literárního žurnalistiky soukromých osob k veřejným službám masmédiu se sféra veřejnosti proměňuje spolu s tím, jak do ní pronikají soukromé zájmy a privilegovaně se v ní prezentují –, ačkoli v žádném případě již eo ipso nereprezentují zájmy soukromých osob *jakožto* publika.“⁶ Verejnosť sa vplyvom individuálnych ekonomických záujmov premenila na sféru obchodnej propagácie. Reklama prostredníctvom masmédií vychovávala jednotlivcov ku konzumnému spotrebiteľskému správaniu, nie ku racionálnemu, kritickému a diskurznému konaniu.

Proces premeny a úpadku verejnosti prostredníctvom mediálneho trhu nenastal len v rovine horizontálnej. Keby išlo len o vstup konkurujúcich si záujmov súkromných vlastníkov tovaru do verejnej sféry, mohlo dôjsť k rozdeleniu si publicistických funkcií na verejné rozvažovanie súkromných osôb ako publika (s dosahom na politiku) a verejnú prezentáciu individuálnych alebo skupinových súkromných záujmov. Avšak paralelne s horizontálnym prienikom konkurujúcich si záujmov súkromných obchodníkov vstúpila do verejnosti aj vertikálna konkurencia záujmov protikladných antagonistických tried. Nedošlo k oddeleniu ekonomickej a politickej verejnosti, práve naopak: „... publicistická prezentace privilegovaných soukromých zájmů byla spíše od počátku spojena i s politickými zájmy.“⁷ Ekonomická propagácia, resp. reklama zacielená na spotrebiteľské záujmy jednotlivcov, rozšírila svoje pole pôsobnosti. Ak bude na adresátov propagácie nahliadané ako na súkromné osoby nie v zmysle spotrebiteľskom, ale v zmysle verejného politického publika, propagácia bude zacielená na tvorbu verejnej mienky. Zadávatel', ktorý predstiera záujem o verejné blaho spoločnosti, nezverejňuje svoje ekonomicko-obchodné záujmy, „propagace už nemá být vůbec rozeznatelná jako sebe prezentace nějakého soukromého zájmu. Svému objektu propůjčuje autoritu určitého předmětu veřejného zájmu, o němž si, tak to má alespoň vypadat, publikum rozvažujících soukromých osob svobodně vytváří své mínění“.⁸

Habermas predpokladal rovnosť aktérov rozvažujúcich verejností, verejnosť v singulárnom zmysle a striktné oddelenie občianskej spoločnosti od štátu. Požadoval nezávislú žurnalistiku. Moderná spoločnosť charak-

6 *Tamtiež*, s. 290.

7 *Tamtiež*, s. 294.

8 *Tamtiež*, s. 297.

teristická trhovou ekonomikou a masovou komunikáciou nespĺňala tieto podmienky. Faktická sociálna a ekonomická nerovnosť aktérov verejnosti, rozvetvenie verejnosti na paralelné a tematicky odlišné diskusné fóra, vzájomné prelínanie súkromnej a verejnej sféry a ekonomicko-politický dosah na mediálnu scénu nie sú podľa Habermasa vhodnou „pôdou“ pre existenciu kritickej občianskej verejnosti. S nemožnosťou existencie verejnosti padá aj jej normatívny model, ktorého legitimita má spočívať v objektivite a „pravdivosti“ ústavnosti založenej na racionálnom rozvažovaní verejnosti. O tri desaťročia neskôr hodnotí S. Benhabib aktuálnu demokratickú scénu tak, že „v existujúcich západných demokraciách sa verejnosť demokratickej legitimity vplyvom masových médií, nárastu korporácií [...] a lobujúcich skupín znižuje“.⁹

Liberalný a republikánsky model demokracie

V roku 1994, v príspevku s názvom *Tri normatívne modely demokracie*¹⁰ formuluje Habermas na základe znakov liberálnej a republikánskej demokracie normatívny deliberatívny model demokracie. V ňom je verejnosť (časť občianskej spoločnosti, ktorú zaujímajú verejné témy a záležitosti) schopná vplývať na utváranie politicky záväzných a účinných rozhodnutí.

Rozdielne charakteristiky liberálneho a republikánskeho modelu demokracie sú zjavné na základe odlišného definovania spoločnosti, statusu občana, funkcie politiky a najmä na základe odlišnej povahy politického procesu utvárania vôle občanov. Spoločnosť je pre liberálov systémom trhovo štruktúrovaných vzťahov súkromných osôb; pre republikánov má svoj základ v uvedomení si vzájomnej závislosti jednotlivých členov, ktorá má podobu slobodných a právne rovných spolkov. Na základe existencie autonómnej – od štátu a trhu nezávislej – občianskej sféry majú republikáni popri liberálnej hierarchickej štruktúre zvrchovanej moci a decentralizovanej forme riadenia trhu aj horizontálne politické utváranie vôle. „V republikánskej koncepcii získavajú strategický význam politická verejnosť a – jakožto její základ – společnost občanská.“¹¹ Ďalšou odlišujúcou charakteristikou dvoch modelov demokracie je funkcia politiky. Tá spočíva u liberálov v presadzovaní súkromných záujmov spoločnosti voči štátu.

⁹ Seyla Benhabib, Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition, and Jürgen Habermas, in Craig Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge: The MIT Press 1992, s. 73–98: 93.

¹⁰ J. Habermas, Tři normativní modely demokracie, in Ian Shapiro – Jürgen Habermas, *Teorie demokracie dnes*, Praha: Filosofia 2002, s. 79–95.

¹¹ *Tamtiež*, s. 80.

U republikánov nejde o sprostredkovateľskú funkciu politiky; v celkovom procese zospoločenšenia je jej úloha konštitutívna. Status občana je v liberálnom koncepte daný mierou individuálnych práv, ktoré jednotlivci majú voči štátu a voči iným občanom, t.j. je vymedzený negatívnym chápaním slobody. Pre republikánov je určený občianskymi právami, ktoré sú charakterizované ako pozitívne slobody. Nie sú vyjadrením oslobodenia od vonkajšieho tlaku, zaručujú skôr zapojenie do spoločnej praxe. Legitimita štátu, resp. oprávnenie štátu existovať, nespočíva u republikánov primárne v štátnej ochrane zrovnoprávňujúcich individuálnych práv prostredníctvom ich ústavného ukotvenia, ako je tomu u liberálov, ale v záruke procesu utvárania politickej vôle, v ktorom slobodní a rovní občania môžu nachádzať to, čo je ich spoločným záujmom. Politicky záväzné rozhodnutia majú podľa liberálov pôvod v súťaži aktérov, ktorí v záujme získania moci alebo jej udržania konajú strategicky. Meradlom ne/úspechu je ne/súhlas občanov s nezávislými reprezentantmi alebo s politickými programami, pričom tento ne/súhlas je vyjadrený kvantitatívne prostredníctvom volebných hlasov. Vyjadrenie občianskeho názoru má tú istú štruktúru, akú majú voľby účastníkov trhu, ktorým ide o úspech, „vstup hlasů a výstup moci odpovídá témuž vzorci strategického jednání“.¹² Pre republikánov nie je paradigmou politiky trh, ale dialóg; politicky záväzné rozhodnutia nepodliehajú štruktúram trhových procesov, ale štruktúram verejnej komunikácie.

Legitimita demokracie

To, čo zohráva v Habermasových úvahách o normatívnych modeloch demokracie kľúčovú úlohu, je legitimita demokratickej moci. Myšlienka legitimacy demokratickej moci stojí na predpoklade, že efektivita vládnutia je vyššia vďaka tomu, že ponúka spôsob politickej moci akceptovateľný väčšinou spoločnosti. Inštrumentálne chápanie legitimacy resp. ospravedlnenia existencie demokratickej autority predpokladá existenciu koncepcie dobrého života, ktorá povedie k želaným výstupom (zákony, normy, politické stanoviská a pod.). Koncepcia dobrého života je súborom hodnôt, ktorý zahŕňa vhodné usporiadanie spoločnosti vo vzťahu k jej jednotlivcom. Ak však vezmeme do úvahy fakt plurality, t.j. fakt toho, že ľudia vyznávajú odlišné (náboženské, morálne, politické, kultúrne, atď.) hodnoty, potom záverom inštrumentálneho prístupu je uprednostnenie individuálneho hodnotového rámca, t.j. toto poňatie je atomistické. Inštrumentálne poňatie demokratickej legitimacy buď akceptuje pluralitu individuálnych hodnôt,

¹² *Tamtiež*, s. 85.

a teda marginalizuje faktickú funkciu politickej legitimacy, alebo sa postaví na základoch daných univerzálnou normatívnou koncepciou dobrého života (resp. koherentným súborom hodnôt). Liberálni stúpenci inštrumentálneho poňatia demokracie volia „neutrálnu“¹³ liberálnu koncepciu dobrého života, ktorá siaha za hranice politiky, t.j. siaha aj do ďalších oblastí spoločenského aj individuálneho života. Koncepcia, ktorej jadrom je hodnota nasledovať vlastné individuálne ciele obmedzuje a vylučuje všetky ostatné koncepcie dobrého života. Inštrumentálne ospravedlnenie demokratického spôsobu vládnutia tak spoločnosť viac polarizuje ako integruje, t.j. odporuje podstate faktickej úlohy legitimacy politickej moci.

Druhý legitimizačný prístup k demokracii je proceduralistický. Akcentuje participáciu jednotlivcov na procesoch. Keďže si želáme, aby zaobchádzanie s každým jednotlivcom bolo rovné, volíme procedúry, ktoré budú zapájať všetkých občanov do politického procesu (minimálne v procedúre volieb). Republikánsky model ospravedľňuje demokratický spôsob vládnutia kolektívnym sebaurčením rovných občanov. Habermas vidí výhodu republikánskej sebaorganizácie spoločnosti prostredníctvom komunikatívne spojených občanov, pretože kolektívne ciele nie sú odvodzované len od spojenia protikladných súkromných záujmov (ako je tomu u liberálov). Negatívom tohto sebaútvárania je etická a hodnotová zaťaženosť. Občania sa združujú do politickej spoločnosti na základe príslušnosti k určitému národu, alebo na základe preferencie určitej tradície či stanovisku k menšinám. Etika zužuje hranice politickej diskusie. Demokratický proces je podmienený cnosťami občanov zameraných na všeobecné dobro, „zájmy a hodnotové orientácie, které jsou uvnitř téhož společenství v konfliktu, aniž by existovala vyhlídka na dosažení konsenzu, musí být nějakým způsobem vyrovnány. Toho však nelze dosáhnou pomocí etických diskusí“.¹⁴

Oba normatívne modely demokracie – liberálny aj republikánsky – sú charakteristické agregáčnym prístupom. Takýto prístup umožňuje proces, ktorého výsledkom môže byť záver (napríklad v podobe zákona, normy, predpisu a pod.), ktorý nebude akceptovaný všetkými členmi spoločnosti. U liberálov ide o súčet jednotlivých preferencií. Republikánsky zdroj demokratickej legitimacy – suverenita ľudu – môže byť vo svojej agregáčnej podobe nedemokratický: je možné väčšinovo odsúhlasiť nemožnosť hlasovania menšiny. Znamená suverenita ľudu, že vôľa ľudu ospravedľňuje/legitimizuje prijatie zákona akéhokoľvek obsahu? Ani republikánsky, ani

13 *Politický liberalizmus* J. Rawlsa je jedným z príkladov toho, že liberálna koncepcia demokracie nie je neutrálna. Alasdair MacIntyre poukázal na „neutralitu“ liberalizmu v štúdiu *Transformácia liberalizmu na tradíciu*, in E. Gál – F. Novosád (eds.), *O slobode a spravodlivosti*, Bratislava: Archa 1993, s. 173–199.

14 J. Habermas, *Tri normatívni modely demokracie...*, s. 86.

liberálny prístup nemajú obhájiteľné zdroje legitimity politickej moci. Liberálny zdroj legitimity demokratickej moci – koncepcia dobra, ktorá vylučuje iné koncepcie dobra – popiera samotnú funkciu legitimity moci; republikánska suverenita ľudu je eticky zaťažená. Oba demokratické modely pracujú s rámcom hodnôt, ktorý predchádza akémukoľvek demokratickému procesu.

Deliberatívny model demokracie

Habermas nechápe štát ako kolektívne a etické spoločenstvo (republikáni), ani ako strážcu trhovej ekonomiky či garanta individuálnych práv (liberáli). Väčšiu hodnotu, než racionálna voľba jednotlivca u liberálov alebo kolektívny étos republikánov ponúka deliberatívny model demokracie. Ten v sebe prelína dialogickú a inštrumentálnu politiku. Vyzdvihuje demokratickú procedúru, ktorej jadrom je deliberácia, rozvažovanie. „Habermas pojem verejného rozvažovania viaže výhradne na politickú sféru ako formu dialógu občanov s politickou mocou.“¹⁵ Deliberatívna demokracia je proceduralistická, v porovnaní s republikánskym proceduralizmom však ponúka viac než eticky kolektívne „preddefinovanie“ občanov. Čo ponúka a čím legitimizuje demokratický výkon moci, je zjavné z odmietania agregáčného prístupu, v rámci ktorého by preferencie všetkých dotknutých osôb mali rovnako ovplyvňovať politicky záväzné rozhodnutia; t.j. všetky záujmy sú rovnako hodnotné nezávisle od svojich obsahov. Deliberatívny prístup nekladie akcent na aktérov, ale na intersubjektívnu zdôvodniteľnosť ich preferencií, záujmov či navrhovaných riešení. Proces vzájomného zdôvodňovania má byť „sitom“, cez ktoré prejdú len relevantné a racionálne záujmy či návrhy. Cieľom deliberatívneho modelu demokracie je transformácia preferencií, nie ich agregácia. Spoločné dobro (ako forma politickej mienky a vôle občanov) sa tak objavuje v procese, t.j. nie je predurčené eticky či dané formou súčtu preferencií alebo ich väčšiny.

Východiskom deliberatívnej demokracie je Habermasovo chápanie komunikatívneho konania, ktoré je na rozdiel od strategického konania zamerané na úsilie aktérov vzájomne sa pochopiť a dôjsť k dohode. Prostredníctvom spochybňovania platnosti svojich tvrdení aktéri diskusie lepšie nachádzajú, formulujú a obhajujú svoje stanoviská a sú otvorení lepšiemu argumentu. Deliberatívne utváranie demokratickej vôle zahŕňa liberálne

¹⁵ Zuzana Kusá, Podmienky rozvažujúcej demokracie, in Miroslav Tížik (ed.), *Kritická teória Jürgena Habermasa v sociologickom výskume*, Bratislava: Sociologický ústav SAV 2013, s. 49–73: 61.

uznanie plurality individuálnych preferencií a republikánsku kolektívnu diskurzívnosť. Výsledkom je dôraz na demokratický postup, ktorý presúva ťažisko praktického rozumu (t.j. utváranie politickej vôle) od všeobecných ľudských práv a konkrétnych mravností jednotlivých spoločností k diskusným pravidlám, podmienkam a formám argumentácie.

Politicky záväzné rozhodnutia čerpajú svoju silu z intersubjektívneho dorozumievacieho procesu, ktorý je inštitucionálne ukotvený formálne na pôde parlamentných diskusií a neformálne v komunikačnej sieti verejnosti. Deliberatívne fóra politickú sféru nielen ovplyvňujú, ale aj reálne menia. Komunikatívna moc široko diferencovaných autonómnych verejností sa premiňa na administratívnu moc štátu. Verejnosť (ako sieť mnohých paralelných verejností) sa má „prosadiť vďaka druhým dvoma silám, totižto vďaka penězúm a administratívni moci“.16 Habermasovo ponímanie štruktúry spoločnosti kladie na jednu úroveň všetky sféry spoločnosti (ekonomickú, politicko-administratívnu, občiansku). Politický systém nie je vrcholom ani centrom spoločnosti, je jedným z mnohých systémov konania a „musí byť s to prostredníctvom práva komunikovať se všetmi ostatnými legitímne usporiadanými oblasťami jednaní, ať už je jejich štruktúra jakákoli, nebo ať jsou jakkoli řízeny“.17

Deliberatívna normativita a demokratická realita

Habermas roku 1962 vnímal nelegitímnosť politického režimu opierajúceho sa o verejnosť, ktorá zásahom trhu, vplyvom štátu a rozvojom mediálnej scény stratila rozvažovaciu a kritickú funkciu. Na politické rozhodnutia mali dosah súkromné záujmy a nie obsah objavený vo verejnom racionálnom a kritickom rozvažovaní. V roku 1994 zachytil nedostatky liberálneho a republikánskeho ospravedlnenia moci: akcent individuálnych práv aj etické kolektivistické predurčenie spoločnosť na národnej aj globálnej úrovni skôr polarizujú, než spájajú. V roku 2006 prezentuje Habermas príspevok *Politická komunikácia v mediálnej spoločnosti*,18 v ktorom načrtáva svoju

16 J. Habermas, *Tri normativní modely demokracie...*, s. 91. Taktiež J. Habermas, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge: Polity Press 1996, s. 631: 170–171. [http://web.iaincirebon.ac.id/ebook/moon/J%C3%BCr-gen%20Habermas-Between%20Facts%20and%20Norms_%20Contributions%20to%20a%20Discourse%20Theory%20of%20Law%20and%20Democracy%20-%20MIT%20Press%20\(1996\).pdf](http://web.iaincirebon.ac.id/ebook/moon/J%C3%BCr-gen%20Habermas-Between%20Facts%20and%20Norms_%20Contributions%20to%20a%20Discourse%20Theory%20of%20Law%20and%20Democracy%20-%20MIT%20Press%20(1996).pdf) (dátum stiahnutia: 10. 03. 2015).

17 J. Habermas, *Tri normativní modely demokracie...*, s. 94.

18 J. Habermas, *Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research*, *Communi-*

predstavu o tom, ako by mali byť deliberatívne procedúry inštitucionalizované formálne v štátnych zložkách a orgánoch a neformálne v sieti spolkov a združení občianskej spoločnosti. V článku sa zameriava na to, či politická deliberácia vo verejnej sfére môže prispievať k legitímnemu procesu, ktorého výstupom sú politicky záväzné rozhodnutia na legislatívnej úrovni.

Štát je centrom politického systému a opiera sa o inštitúcie ako sú parlament, súdy, administratívne agentúry či vláda. Každú oblasť štátu je možné chápať ako špecializovanú deliberatívnu arénu. Výstupom politického centra sú legislatívne rozhodnutia, politické programy, dekréty, smernice, pravidlá a pod. Sú to odlišné výstupy dané odlišným typom deliberácie a vyjednávacích procesov. Aktérmi centra politického systému spoločnosti sú politici a politické strany. Perifériu politickej sféry tvorí verejnosť ukotvená v sieťach správ, komentárov, diskusií a obrazov. Je dynamickým priestorom, v ktorom sa prezentuje pohyb informačného, zábavného či vzdelanostného obsahu. Aktérmi verejnosti sú politické a diplomatické skupiny, lobisti, nátlakové skupiny, obhajcovia marginalizovaných skupín, experti pozývaní na diskusie a morálne osobnosti a intelektuáli, ktorí vstupujú do verejného diskurzu s deklarovaným úmyslom presadzovať všeobecné záujmy. Deliberatívny model demokracie predpokladá, že verejnosť zabezpečí pluralitu verejných mienok.

Interakcia medzi štátom a spoločnosťou spočíva v tlaku, ktorý je vyvíjaný na štát. Od štátu sa očakáva poskytovanie služieb a verejných dohier pre občanov. Štát by mal podporovať pracovný trh, dopravu, zdravie, vzdelanie, vedu, bezpečnosť a pod. Lobisti a neokorporatívni vyjednávači konfrontujú štát hrozbami typu nárast inflácie, odliv kapitálu či vzdelaných ľudí z krajiny a pod. Formulujú konfliktné požiadavky, ktoré vznikajú v reálnom živote v rámci rôznych skupín. Tento otvorený, dynamický a nevyspytateľný život verejnosti sa dostáva do politického systému.

Aktéri štátu a verejnosti sa spolu so žurnalistami, reportérmi zbiehajú v sociálnom konštrukte „verejnej mienky“. Jej definícia je náročná; pre Habermasa je v jej kontexte dôležité odlíšenie „politického vplyvu“ a „politickej moci“. Verejná mienka má vplyv v opozitných smeroch: obracia sa na vládu, ktorá sleduje prieskumy verejnej mienky a obracia sa na publikum, ktoré vládu volí. Skutočnosť, že volené vlády aj voliči môžu zaujať potvrdzujúce, odmietavé alebo indiferentné stanoviská k verejnej mienke (na ktorej vzniku všetci participujú), poukazuje na reflexívny charakter verejnej sféry. Všetci aktéri sa môžu k verejným mienkam navracieť, môžu na základe opätovných úvah nanovo reagovať. Verejné mienky zviditeľňujú

kontroverzné témy; zo strany politikov a vlád nastavujú verejné mienky rámeč toho, čo by občania považovali v daných prípadoch za legitímne rozhodnutia. Verejnosť by mohla¹⁹ – aj navzdory neosobnej a asymetrickej štruktúre masovej komunikácie – generovať uvážené verejné mienky. Avšak popri verejnej mienke je tu mocenská štruktúra verejnej sféry (politická, sociálna, ekonomická moc a moc médií), ktorá môže skresliť dynamiku masovej komunikácie a narúšať požiadavky, ktoré kladie deliberatívny normatívny model (potreba relevantných tém, nevyhnutných informácií a primeraných príspevkov). Politická moc požaduje legitimitu: v deliberatívnej demokracii musí, podľa Habermasa, prechádzať legitimizačný proces verejnosťou, ktorá je schopná produkovať verejnú mienku a tlačíť ňou na politicky záväzné rozhodnutia. Sociálna moc spočíva v statuse jednotlivca v rámci spoločnosti. Ekonomická moc je druhom sociálnej moci; má schopnosť vtlačať sociálnu moc do politického systému. Je dôležité, aby nebola spojená so štruktúrami resp. sieťami verejnosti. To isté má platiť pre aktérov verejnosti: všeobecné zájmové skupiny, náboženské komunity, sociálne združenia nedisponujú mocou, ale verejným vplyvom, ktorý naberá svoju silu zo sociálneho či kultúrneho kapitálu spoločnosti. Moc médií je založená na technológii masovej komunikácie. Aktéri mediálnej sféry (reportéri, editori, vydavatelia, komentátori, a pod.) uplatňujú moc prostredníctvom selektovania politicky relevantného obsahu a voľbou formátu, v ktorom obsah prezentujú. Zasahujú do tvorby verejnej mienky. Habermas sa v kontexte normatívnej teórie demokracie vyjadruje o mediálnej moci ako o „nevinnej“; jej nezávislosť od politického a ekonomického systému bola nevyhnutnou podmienkou vzniku toho, čo voláme mediálna spoločnosť. Nezávislosť mediálneho systému znamená „seba-reguláciu“ v súlade s vlastným normatívnym kódom tohto systému. Mienkotvorným médiám dodávajú obsah politici a politické strany. Privilegovaný vstup do médií majú popri nich aj špeciálne zájmové skupiny, ktoré sú schopné prostredníctvom profesionálnych techník pretláčať sociálnu moc do politiky. Ostatní aktéri verejnosti – aj keď sa tiež snažia v rôznej miere operovať prostredníctvom profesionálnych komunikačných metód – sú v slabšej pozícii.²⁰ Avšak, hoci je vstup hráčov na mediálnu scénu akokoľvek nerovný

19 Habermas zvyrazňuje podmienovací tvar: „Použil som kondicionál na upriamenie vašej pozornosti...“ J. Habermas, *Political Communication in Media Society...*, s. 418.

20 Nancy Fraser sa zaoberala témou politickej účinnosti verejnej mienky, t.j. témou *silných* a *slabých verejností*, pričom vznik parlamentu, tento „historický mezník vo vývoji verejnosti, predstavuje jej najvýznamnejší štrukturálny premen, nebot parlamenty začaly fungovať jako veřejnosti uvnitř státu, přičemž představují ten typ veřejnosti, kterou označují jako *silnou veřejnost*“. N. Fraser, K novému pojetí veřejnosti. Příspěvek ke kritice reálné demokracie, in Marek Hrubec (ed.), *Nancy Fraser: Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerodělování, uznání a reprezentace*, Praha: Filosofia 2007, s. 59–111: 107. Anglická verzia: Nancy Fraser,

a odkrýva mocenskú štruktúru mediálnej komunikácie, nemusí nevyhnutne skresľovať „výslednú“ verejnú mienku. Práve konštrukt verejnej mienky je tým, čo aktérov verejnej sféry „núti“ strategicky vstupovať do mediálnej sféry. Aj keď vstupujúci aktéri riskujú neúspech, vstupujú do hry, ktorá má nastavené pravidlá a príslub výstupu v podobe verejnej mienky. Z takto postavenej hry vyplýva, že aj tí najsilnejší aktéri môžu k mobilizácii a akumulácii relevantných príspevkov, argumentov či tém len prispieť, t.j. ani politik nevie ovplyvniť, ako budú jeho odkaz, správu či postoj tlmočiť a prezentovať médiá. Médiá sú akousi platformou verejnej sféry a predpokladom existencie jej pravidiel hry sú podľa Habermasa dve podmienky. Prvou je, že sebaregulačný mediálny systém musí zotrvať v nezávislosti, nech sú okolnosti akékoľvek a pritom distribuovať politickú komunikáciu verejnej sféry smerom k centru politickej moci a smerom k občianskej spoločnosti. Druhá podmienka spočíva v schopnosti občianskej spoločnosti dosiahnuť, aby občania participovali na spoločnom verejnom diskurze.

Habermas vníma praktický potenciál deliberácie v rovine politickej diskusie. Výsledky empirických experimentov potvrdzujú želané kognitívne výstupy deliberácie na úrovni malých skupín. V interakcii face-to-face sú účastníci deliberačného procesu schopní zohľadniť argumenty druhých účastníkov, v procese formulácie vlastných argumentov a zohľadnení iných stanovísk sú schopní lepšie zastávať svoj postoj, alebo ho zmeniť pod váhou poznaných faktov a silnejších argumentov. Deliberačný proces v malých skupinách vedie k schopnosti jeho účastníkov predkladať riešenia problémov.²¹ Avšak ani želané výsledky deliberácie na mikroúrovni neprinášajú optimizmus. Deliberačný proces v malých fórach je dlhodobá záležitosť. Politické problémy „veľkej spoločnosti“ potrebujú „okamžité“ riešenia, čas hrá „proti“ deliberácii. Súčasná realita vykazuje obrovský nárast politickej komunikácie vo verejnej sfére, avšak súbežne s ním dominuje nedeliberatívna komunikácia. Príčinou je nedostatok osobnej interakcie aktérov verejnej sféry a nedostatok reciprocity medzi predstaviteľmi a adresátmi politických rozhodnutí. Rozvoj a dynamika masovej komunikácie síce vyvolali vzostup vplyvu médií, avšak vyvolali aj vzostup ignorancie, apatie a nízkej dôvery občanov v politiku. Vzostup strategického konania vo verejnej sfére komunikatívneho konania vníma Habermas tiež ako problém. Uvedomuje si, že reálna mediálna spoločnosť nie je tak „nevinná“, resp. nezávislá od politickej či ekonomickej sféry, tak ako to požaduje v rámci svojho normatívneho deliberatívneho modelu demokracie. Uvedené dve požiadavky

Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy, in Craig Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge: The MIT Press 1992, s. 109–142: 134.

21 Porov. J. Habermas, *Political Communication in Media Society...*, s. 413–414.

deliberatívneho modelu demokracie – nezávislosť mediálnej sféry a spätná väzba medzi medializovanou politickou komunikáciou a občianskou spoločnosťou – vníma ako „detektor pre objavenie konkrétnych príčin existujúceho nedostatku legitimacy“.²²

V prvej požiadavke musíme podľa Habermasa odlišovať medzi mediálnymi systémami, ktoré sú plne pod kontrolou politickej moci, prípadne predstierajú pluralitu tým, že vládnuca strana obsadí jeden z dvoch štátnych vysielacích kanálov, a medzi súčasnými médiami, ktoré už dosiahli nejakú úroveň seba-regulácie. V súčasnosti čelíme závažným faktorom ako napríklad vládna manipulácia verejnej mienky. Taktiež nedostatočný odstup médií a záujmových skupín je problematický: ekologické alebo zdravotné politiky narážajú na záujmy korporácií, ktorých ekonomická sila vyvíja značné úsilie na ovplyvnenie týchto politik. Druhom poškodenia vydavateľskej nezávislosti je, keď vlastníci médií využívajú na rozvoj svojich politických ambícií vlastné médiá. Súkromné médiá šíria komerčnú zábavu v takom rozsahu, ako nikdy predtým, avšak vlastníci týchto médií môžu použiť svoju ekonomickú silu k okamžitej premene mediálnej moci na verejný vplyv a politický nátlak.

Druhá požiadavka sa týka spätnej väzby medzi seba-regulujúcim mediálnym systémom a prijímateľom jej obsahu, t.j. občianskou spoločnosťou. Politická verejná sféra potrebuje vstupy od občanov v podobe formulácií spoločenských problémov. Sociálna deprivácia a kultúrna exklúzia sú príčinami selektívneho vstupu a nerovnej participácie v rámci mediálnej sféry. Kolonizácia verejnej sféry záujmami investorov vedie k paralýze občianskej spoločnosti. Média šíria obsahy, ktoré vyvolávajú pocit bezmocnosti, apatie a nezájmu občanov. Príčinu paralizovaného stavu občianskej spoločnosti by sme mali nachádzať v obsahoch a formátoch mediálnej scény. Práve tie degenerujú politickú komunikáciu, oddeľujú občanov od politikov. Ďalším problémom je, že imidž politického kandidáta sa stáva komoditou propagovanou marketingom. Profesionálne sa zdôrazňujú črty kandidáta s cieľom zvýšiť voličskú základňu, ktorá sa však už po voľbách zmení a nehrá podstatnú úlohu. Vplyv reklamy je obrovský.

Tieto fakty, resp. existencia týchto (a mnohých ďalších) nedostatkov západných demokracií však nevyvracajú silu deliberatívneho modelu demokracie, pretože v ňom má verejnosť ako periféria politického systému potenciál „uľahčiť proces deliberatívnej legitimizácie ‚prepieraním‘ tokov politickej komunikácie prostredníctvom deľby práce s ostatnými časťami systému“.²³ Verejnosť je schopná určovať témy, argumenty, interpretácie

22 *Tamtiež*, s. 420.

23 *Tamtiež*, s. 415.

či predkladať návrhy a podieľať sa tak na tvorbe politických rozhodnutí. Je schopná spájať zvolených politikov a občiansku spoločnosť.

Záver

Legitimita demokracie spočíva v deliberácii, ktorá je otvorená, orientovaná na argumenty a zdôvodnenia, a musí prúdiť naprieč verejnou politickou sférou. Jedine tak sme, podľa Habermasa, schopní nachádzať nedostatky demokracií a formulovať riešenia problémov. V kontexte myšlienkového vývoja Habermasa vzniká otázka, ako implementovať normatívnu teóriu do praxe. Súčasná spoločnosť vyžadujú deliberáciu veľkého rozsahu a tá neumožňuje priamu participáciu všetkých relevantných aktérov na deliberačnom procese. Naplnenie predstavy o inštitucionálnom zabezpečení deliberačných procedúr nie je možné, ak zohľadníme všetkých zainteresovaných jednotlivcov. Ak aj akceptujeme pluralitu občianskych organizácií či nadácií, ktoré hája záujmy rôznych skupín občanov, ešte stále existujú záujmy jednotlivcov alebo skupín jednotlivcov, ktoré nie sú zohľadnené jednak z dôvodu nerovného vstupu na verejnú sféru a jednak z dôvodu ekonomickej a politickej „nezaujímavosti“ ich artikulovať.

Deliberatívny model akcentuje racionalitu a s ňou spojené schopnosti argumentácie, zohľadnenia faktov a odlišných názorov, ako aj schopnosť zmeniť vlastný postoj vo svetle rozpoznaní závažnejších argumentov. Takýto dôraz na racionalitu vylučuje z deliberačného procesu mnohých jednotlivcov a s nimi mnoho tém a problémov. Uzatvorenosť diskurzívnych fór prostredníctvom ich vysokej racionalizácie vyvoláva v spoločnosti apatiu, neracionálne a radikálne riešenia.

Ak prijmeme prítlačlivú úvahu o rovnocennosti všetkých sfér spoločnosti (politická, ekonomická a občianska), vzniká otázka kontroly moci jednotlivých sfér. Politická moc je v demokratických režimoch obmedzovaná a kontrolovaná (mechanizmus del'by moci, zodpovedanie sa občanom a pod.). Môžu ekonomická a občianska sféra zneužiť moc, ktorou disponujú, resp. je potrebné uvažovať o ich seba-kontrolných mechanizmoch?

Občianska spoločnosť v spleti organizácií a združení generuje verejnosť aj v podobe politických nadácií, ktorých existencia je podmienená účelovým domácim alebo zahraničným kapitálom. Tento druh nadácií a think-tankových spoločností nevzniká ako iniciatíva občianskej spoločnosti, ale je do občianskej spoločnosti implementovaný záujmami, ktoré môžu prekračovať rámec národných občianskych spoločností. Vzniká otázka legitimitnosti ich záujmov a nimi nastoľovaných tém či riešení v rámci národného štátu. Navyše, občianski aktivisti sa môžu pokúsiť o férový priebeh

rozhodovacích rokovanií. Ak však výsledok rokovanií povedie k ich pocitu nevypočutia či nezohľadneniu predložených argumentov, môžu z ich strany „zaznieť“ prostriedky, ktoré zvrátia politicky záväzné rozhodnutie: verejnosť disponuje popri diskurzivite aj prostriedkami ako sú demonštrácie, protesty či občianske nepokoje.

Samotná formulácia prvej požiadavky týkajúcej sa nezávislosti mediálnej sféry vypovedá o závislosti súčasnej mediálnej scény; neponúka riešenie na faktické očistenie tejto sféry od ekonomických a politických záujmov. V roku 1962 vnímal Habermas médiá poznačené súkromným kapitálom ako jeden z vplyvov, ktoré rozložili občiansku verejnosť. Aktuálna mediálna scéna je arénou profesionálnych manipulačných techník. Na svoju existenciu potrebuje ako centrum, tak aj perifériu politickej sféry, t.j. aj politikov aj aktérov verejnosti, ktorí vyrastajú z občianskej spoločnosti. T.j. súčasné médiá nemajú záujem „pochovávať“ verejnosť. Skôr je tendencia, že tvoria – tak ako v prípade politikov – jej imidž. Nezávislosť mediálnej scény je v jej rukách, nie však len v jej rukách. V prípade jej závislosti je nutné riešiť otázku, prečo by pre ekonomických a politických aktérov malo byť výhodnejšie mediálnu sféru „neznečisťovať“.

Faktickému naplneniu druhej požiadavky – prebudeniu občanov z pasivity, letargie a nezáujmu o politiku – predchádza reálne splnenie prvej požiadavky. Len nezávislá mediálna sféra môže poskytovať (popri zábavnom a edukačnom obsahu) pravdivé a neselektované informácie, správy či témy a voliť pre ne formát vyvolávajúci v jednotlivcoch občianske uvedomenie.

Demokraciu nanovo formulujú a kreujú tak normatívne teórie, ako aj empirické výskumy. Habermasova myšlienka deliberačného procesu ukotveného vo formálnych a neformálnych demokratických inštitúciách je – aj napriek sporným bodom – výrazom snahy rozvíjať ideu demokracie, reflektovať realitu demokracií a prispievať k demokratickosti.

ABSTRAKT

DELIBERÁCIA AKO ZDROJ POLITICKEJ MOCI. VPLYV VEREJNOSTI NA POLITICKÉ ROZHODNUTIA

Cieľom predloženého príspevku je prezentovať vplyv verejnosti na politické rozhodnutia. Po zmapovaní relevantných prác Jürgena Habermasa – vznik a úpadok liberálnej občianskej verejnosti, deliberačný model demokracie a legitimizácia demokracie prostredníctvom deliberačných procesov v kontexte reálneho výkonu demokratických politik – sa príspevok zaoberá preskúmaním problémov deliberácie a výzvami, ktoré prichádzajú prostredníctvom stále komplikovanejšej štruktúry demokratickej spoločnosti. Posledná časť príspevku sa zameriava na kritické poznámky v rámci súboru

predložených Habermasových myšlienok, ako aj na vzťah normatívnej teórie a politickej reality.

Kľúčové slová: demokracia, verejná sféra, občianska spoločnosť, legitimita, deliberácia, normatívna teória

SUMMARY

DELIBERATION AS A SOURCE OF POLITICAL POWER. THE IMPACT OF PUBLIC SPHERE ON POLITICAL DECISIONS

The aim of this article is to present impact of public sphere on political decisions. After and overview of relevant writings of J. Habermas – the origin and decay of bourgeois public sphere, deliberative model of democracy and legitimizing of democracy through deliberative processes in the context of real democracies – the article focuses on the examination of problems of deliberation and on challenges which are coming through the still more complicated structures of democratic society. The last part of the article deals with critical comments in the framework of Habermas' foregoing thoughts and the relation between normative theory and political reality.

Key words: democracy, public sphere, civil society, legitimacy, deliberation, normative theory

Mgr. Katarína Poláková
Katedra filozofie a dejín filozofie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Gondova 2, P. O. Box 32, 814 99 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: polakova36@uniba.sk